

Sociální zabezpečení

1. Vymezení sociálního zabezpečení jako součásti sociální politiky

FSS MU – Katedra sociální politiky a sociální práce

Sociální potřeby – sociální rizika a sociální události

❖ **uznané sociální potřeby:**

- projevují se pravidelně a ve zvýšeném výskytu ► kvantitativní hledisko (např. zavedení rodičovského příspěvku garantovaného státem v době feminizace práce, kdy rodina nemohla být odkázána na jeden příjem)
- ovlivňují společenský vývoj a stávají se předmětem společenského zájmu ► kvalitativní hledisko (např. špičková péče o nedonošené novorozence – důraz na hodnotu každého dětského života)
- jejich řešení se stává sociálním programem společnosti

❖ **faktory ovlivňující životní situace** ► majetek, osobní charakteristiky, zdravotní a sociální rodinné poměry, společenský a ekonomický status

❖ jde o pojem odlišný od pojmu životní úroveň, protože je v mnoha charakteristikách komplexnější, ► životní úroveň vesměs ekonomická záležitost x životní situace ovlivněna řadou vnitřních i vnějších faktorů

❖ **sociální riziko** ► nemoc, úraz, těhotenství, invalidita, mateřství, narození dítěte, stáří, smrt rodinného příslušníka atd. ► riziko, které je společensky uznáno za závažné a vyžadující společenskou ochranu, protože jednotlivec nebo rodina není schopna důsledky odvrátit

❖ **sociální potřebnost** ► nedostatek zdrojů pro uspokojování základních životních potřeb, protože součet příjmů v rodině nedosahuje částek zákonem stanoveného životního minima a neexistují ani další zdroje; poměřuje se okamžitá finanční situace dané domácnosti se situací ostatních domácností ve společnosti

- ❖ **sociální událost** ► úplná nebo částečná ztráta příjmu a případný pokles životní úrovně domácnosti pod hranici chudoby (ve vztahu k dřívějším osobním podmínkám)
- ❖ mohou být předvídatelné a nepředvídatelné a odvratitelné a neodvratitelné **(uved'te příklady !!!)**
- ❖ **vznik sociálních událostí:**
 - nedostatečná sociální prevence
 - selhání zdrojů sociální soběstačnosti
 - ohrožení jedince jednáním jiného jedince
- ❖ vztah sociální potřebnost x sociální událost ► sociální událost může implikovat sociální potřebnost a naopak **(uved'te příklady !!!)**

Záchranná sociální síť

- ❖ její vznik se datuje do porevolučního období a od roku 1990 postupně prochází její formy transformacemi až do dnešních dob
- ❖ je základním nástrojem sociální politiky státu
- ❖ soubor minimálních dávek sociálního pojištění, sociálních podpor, sociální pomoci, které chrání jednotlivce před existenčním úpadkem v dobách ekonomických reforem
- ❖ soubor legislativních norem, které vymezují opatření, jimiž stát garantuje minimální standard pomoci v případech, že se jedinci ocitnou v závažných, státem uznaných situacích

❖ **tři základní funkce záchranné sociální sítě:**

- garance minimální mzdy ekonomicky aktivnímu obyvatelstvu
- garance příjmu v případě nezaměstnanosti a garance nástrojů pro návrat na pracovní trh
- garance minimálního příjmu prostřednictvím životního minima, které v sobě zahrnuje i ochranu bydlení těchto sociálně ohrožených skupin

❖ **je koncipovaná jako systém:**

- aktivizační a motivační ► nezbytná ochrana
- adaptabilní a pružný ► včas a efektivně reagovat na sociální změny
- přiměřeně hustý ► řídká (nepokrývá dostatečně)x(hustá pohodlná a demotivující)

Sociální zabezpečení

❖ klíčový nástroj záchranné sociální sítě

- ❖ soubor institucí, zařízení a opatření, jejichž prostřednictvím a pomocí se uskutečňuje předcházení , zmírňování a odstraňování následků sociálních událostí občanů
- ❖ je součástí sociální politiky státu ► úsilí státu o změnu či udržení a fungování sociálního systému
- ❖ cílem je regulace odpovědnosti jedinců za jejich budoucnost, stanovení míry a formy sociální solidarity a prosazování a ochrana sociálních práv

Vymezení sociálního zabezpečení

Teorie sociálního zabezpečení je nedílnou součástí teorie veřejných financí.

Každá změna související s rozvojem společnosti sebou nese sociální rizika (změna způsobu a charakteru práce, pracovních podmínek, změna života).

Sociální událost (sociální riziko)

❖ situace v životě jedince, kterou jsou společensky uznané a vyžadují opatření, neboť důsledky nemusí jedinec nebo rodina zvládnout;

❖ je uplatňováno hledisko životního cyklu, souslednost událostí, které nastávají často nezávisle na vůli člověka, a to předvídatelní i nepředvídatelné (zda nastane sociální riziko, kdy nastane sociální riziko)

Dělení sociálních událostí:

➤ 1. podle obsahu

- ❖ nemoc
- ❖ úrazy
- ❖ smrt rodinného příslušníka
- ❖ invalidita
- ❖ stáří
- ❖ těhotenství
- ❖ narození dítěte

- ❖ mateřství
- ❖ počet dětí (zakládání rodiny a výchova)
- ❖ stupeň kvalifikace
- ❖ ekonomická aktivita (ztráta zaměstnání, nouze a následně chudoba, sociální dezintegrace)

➤ **2. podle délky působení**

- ❖ doživotní
- ❖ krátkodobé
- ❖ dlouhodobé

➤ **3. podle periodicity**

- ❖ jednorázové
- ❖ opakovatelné

➤ **4. přirozené**

- ❖ biologické – dospívání, těhotenství
- ❖ sociální – start do života, výdělečná činnost, založení rodiny

➤ **5. nepřirozené**

- ❖ biologické-nemoc, invalidita
- ❖ sociální-samota, dezintegrace, chudoba

Definice sociálního zabezpečení

- součást sociální politiky a prostředek k uspokojování jejích úkolů a cílů
- soubor institucí, zařízení a opatření, jejichž prostřednictvím a pomocí se uskutečňuje předcházení, zmírňování a odstraňování následků sociálních událostí občanů
- systém náhradních zdrojů, které zabezpečují relativní stabilitu a přiměřenou minimální úroveň sociálního zabezpečení a sociální suverenity těmito **nástroji**:
 - ❖ **sociálními příjmy** – pojištění (obvykle vázáno na pracovní poměr) a dávky (selektivní peněžité dávky testované na základě příjmu a potřeby, univerzální peněžité dávky poskytované bez ohledu na zaměstnání a příjem, věcné dávky jako zvláštní typ sociálních příjmů)
 - ❖ **sociálními službami** – zprostředkovatelské a navazující (informační, poradenské, pečovatelské)
 - ❖ **sociálními azily** – ústavy a domovy (pobytové služby)
- soubor opatření formujících solidaritu s lidmi, kteří čelí hrozbě nedostatku příjmů nebo se nacházejí v situaci, jež vyžaduje mimořádné výdaje
- souhrn právních, finančních a organizačních nástrojů a opatření, jejichž cílem je kompenzovat nepříznivé finanční a sociální důsledky různých životních okolností a událostí ohrožujících uznaná sociální práva
- souhrnné označení pro všechny sociální instituce poskytující občanům radu, ochranu, materiální a peněžní plnění, služby a azyl k uspokojení jejich sociálních potřeb

Dvě základní pojetí sociálního zabezpečení

➤ užší pojetí sociálního zabezpečení

❖ z hlediska užšího pojetí sociálního zabezpečení jde hlavně o sociální peněžité dávky např. důchody, nemocenské dávky, dávky v nezaměstnanosti, dávky spojené s dětmi, sociální pomoc, tj. o redistributivní opatření (sociální pojištění, univerzální dávky, sociální pomoc); – někdy je tak dokonce označováno jen sociální pojištění

❖ dochází ke kombinaci dávek a služeb – nejde tedy jen o dávky

❖ sociální zabezpečení někdy funguje na skladebním principu – tj. nemusí být vždy poskytována pouze jedna dávka či služba

➤ širší pojetí sociálního zabezpečení

❖ jde o komplexní ochranu proti sociálním rizikům, zahrnuje tedy i řadu dalších oblastí (zdravotní péče a zdravotní pojištění, aktivní politika zaměstnanosti, podpora bydlení, vzdělávací politika atd.) – např. systémy sociálního pojištění zasahují i do zdravotní politiky

❖ v širším pojetí lze do sociálního zabezpečení zahrnout péči o zdraví, zabezpečení při dočasné neschopnosti pro nemoc a úrazy, zabezpečení matek v případě těhotenství a mateřství, pomoc při výchově dětí v rodině, zabezpečení při invaliditě, zabezpečení ve stáří, zabezpečení rodinných příslušníků a pozůstalých, zabezpečení v nezaměstnanosti

Právní předpisy upravující sociální zabezpečení

➤ **Zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení**

- ❖ organizace, odpovědnost a působnost orgánů státní správy v sociálním zabezpečení
- ❖ úkoly občanů a organizací při provádění SZ
- ❖ řízení ve věcech důchodového pojištění, ve věcech pojištění na sociální zabezpečení, příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, státní sociální podpory, pomoci v hmotné nouzi a sociální péči

➤ Zákon č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti

➤ Zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění

➤ Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

➤ Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře

➤ Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách

➤ Zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu

➤ Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi

➤ Zákon č. 329/2011 Sb., o poskytování dávek osobám se zdravotním postižením

➤ Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí

➤ **Zákonné vymezení z hlediska mezinárodního práva a práva ČR**

❖ Všeobecná deklarace lidských práv OSN (1948)

čl. 22: člověk má jako člen společnosti právo na sociální zabezpečení

čl. 25: právo na životní úroveň i nezbytná sociální opatření

❖ V ČR Listina základních práv a svobod

čl. 30: (1) občané mají právo na přiměřené hmotné zabezpečení ve stáří a při nezpůsobilosti k práci, jakož i při ztrátě živitele; (2) každý, kdo je v hmotné nouzi, má právo na takovou pomoc, která je nezbytná pro zajištění základních životních podmínek

čl. 31: každý má právo na ochranu zdraví; občané mají na základě veřejného pojištění právo na bezplatnou zdravotní péči a na zdravotní pomůcky za podmínek, které stanoví zákon

čl. 32: (1) rodičovství a rodina jsou pod ochranou zákona; zvláštní ochrana dětí a mladistvých je zaručena; (2) ženě v těhotenství je zaručena zvláštní péče, ochrana v pracovních vztazích a odpovídající pracovní podmínky; (5) rodiče, kteří pečují o děti, mají právo na pomoc státu

❖ Evropská sociální charta Rady Evropy

čl.12: právo na sociální zabezpečení

čl.13: právo na zdravotní a sociální pomoc

ČR ratifikovala ESCH 3. 11. 1999

Formy sociálního zabezpečení

➤ **legislativní a metodická opatření**

- ❖ stanovování legislativních podmínek opatření a nastavení standardů – metodická podpora, jejich kontrola a nátlak na dodržování (např. standardy poskytování sociálních služeb)

➤ **příjmová opatření**

- ❖ přímá výplata peněžitých dávek (uplatňována různá hlediska)
- ❖ nepřímá výplata peněžitých dávek (daňové úlevy, daňové kredity) – výhody a nevýhody ve srovnání k sociálními dávkami – jednoduchost ale neaktuálnost – obtížně reaguje na náhle změněnou situaci rodiny.
- ❖ účelově vázané peněžité dávky, hmotná plnění (např. zakoupení automobilu pro postižené, na topení, potravinové lístky)

➤ **sociální služby**

- ❖ sociální poradenské služby (poskytování informací, občanské poradenství, zprostředkování zaměstnání, krizová centra, sociálně-právní ochrana)
- ❖ azyly a sociální pečovatelské služby – při selhání přirozených zdrojů suverenity nebo bezpečí (krizová centra, dočasné ubytování, denní pobyty, stravování, ústavní péče)

Cíle sociálního zabezpečení

❖ politika sociálního zabezpečení ovlivňuje jednání jednotlivců i institucí s cílem kompenzovat nepříznivé finanční a sociální následky různých životních okolností a událostí, ohrožujících uznaná sociální práva, nebo jim předcházet

❖ jde tedy především o to:

- předcházet sociálním událostem (prevence = sociální události vůbec nenastanou)
- vytvářet příznivé a stimuluující životní podmínky
- řešit bezprostřední hrozby krizových situací
- předcházet ztrátám (ekonomickým, sociálním) spojeným s obtížnou životní situací
- přikročit k bezprostřední kompenzaci (náhrada příjmu, substituční léčba)
- zabránit životním podmínkám neslučitelných s lidskou důstojností
- zajistit nápravu a uvedení situace do stavu přiměřeného situaci člověka (nalezení zaměstnání, zlepšení zdravotního stavu)

➤ **Formulace konkrétních cílů sociálního zabezpečení**

1. efektivnost
2. podpora životní úrovně jednotlivce
3. redukce nerovností
4. sociální integrace
5. administrativní proveditelnost

Funkce sociálního zabezpečení

➤ sociální zabezpečení je třeba pochápat jako určitý „systém“, který plní funkce (tedy je vytvářen se záměrem, očekáváme, že bude mít určité stabilní efekty a nebude na závadu)

❖ **preventivní funkce** (aktivní pojetí) – předvídatelná a nepředvídatelná rizika – aby k událostem nedocházelo (očkování) nebo aby škody byly co nejmenší

❖ **kompensační funkce** – řeší finanční a sociální důsledky životních situací - ohrožující práva (kompenzace ztrát)

❖ **ochranná funkce** – podpora v situacích, které to vyžadují (nejen peníze, též např. pracovní podmínky, osiření dětí)

❖ **stimulační funkce** – podporuje společensky „žádoucí“ chování, rozvoj příznivých životních podmínek, podpora ekonomiky

❖ **sociálně-kontrolní funkce** – role trhu v oblasti sociálního zabezpečení je regulována, vyvážená odpovědnost jednotlivce a státu – existuje obava z možnosti zneužívání určitých typů sociálních dávek, tím je ohrožena legitimita, je proto nutná kontrola

❖ **legitimizační funkce** – pro daný typ společenského uspořádání (předchází stávkám a revolucím)

Principy sociálního zabezpečení

➤ principy jsou myšlenková východiska (ideje), které nám říkají, jak to uděláme.

❖ **princip univerzality (všeobecnosti)** – jde o jeden kolektivní systém (sdílení kolektivních rizik), který je platný pro všechny občany a zaručuje jim při existenčním ohrožení/sociální potřebnosti základní dávku za určitých podmínek, ale zároveň nepopírá hledisko jejich vlastního přičinění (princip zásluhovosti); historicky vznikalo unifikací systémů; nikdo není vyloučen z příjmu sociálních dávek pro etnický původ či pro barvu pleti (nepřipouští diskriminaci)

❖ **princip uniformity (rovnosti či jednotnosti výše dávky či rozsahu nároku)** – jde o to zabezpečit všechny oprávněné podle stejných pravidel (především postupy přiznávání sociálních dávek a způsob prosazování nároků na tyto dávky); neznamená to nutně všem stejný výsledek (připouští faktickou odlišnost vzhledem k okolnostem).

❖ **princip komplexnosti (úplnosti věcného rozsahu)** – jde o to zahrnout všechny kategorie obyvatel a rizika a dosáhnout úplného zabezpečení; jde nejen o důsledné poskytování peněžitých dávek, ale i sociálních služeb

❖ **princip adekvátnosti (přiměřenosti)** – výše dávek a služeb musí být přiměřená k:

- a) potřebám lidí (hmotná nouze)
- b) jejich zásluhám, vlastnímu přičinění = ekvivalence (důchodové pojištění)
- c) ekonomickým možnostem státu

❖ **princip sociální garance (státu)** – stát zajišťuje vymezení sociálních práv – především vytváří a prosazuje zákony (např. že při vzniku společensky uznaných životních událostí existuje spolehlivá záchranná síť, garance dosažení minimální životní úrovně); stát dává právní garance (legislativní, dozor nad nestátními pojišťovacími fondy) – může ručit za nároky pojištěnců; stát garantuje indexaci dávek v závislosti na ekonomickém růstu indexace dávek; všem občanům poskytovat sociální garance a vytvořit spolehlivou regionálně diferencovanou záchrannou sociální síť

❖ **princip sociální solidarity** – člověk je společenská bytost, lidé jsou na sobě do jisté míry vzájemně závislí; vzájemnost, ochota ke vzájemné pomoci a přijetí určité odpovědnosti za druhé; důsledkem solidarity je vertikální redistribuce (občané s vyššími příjmy s nižšími příjmy) i horizontální redistribuce (v životním cyklu) – např. od ekonomicky aktivních k ekonomicky neaktivním = rodiče, zdravotně handicapovaní; důležitý je také rozvoj dobrovolné osobní solidarity (nadace, charita, veřejný sektor)

❖ **princip sociální spravedlnosti** – nemělo by docházet k zásadnímu nezaslouženému zvýhodnění nebo znevýhodnění určitých kategorií; nejedná se jen o zúžené pojetí (redistribuce), ale také o uplatnění občanských práv; ve stejných situacích stejná pomoc podle potřeb a zásluh

❖ **princip participace** – spoluúčast občanů na tvorbě sociální politiky, posílení odpovědnosti subjektů, účast na financování (ve všech formách), informovanost subjektů, transparentnost, dostatečná možnost volby; rozvoj spoluúčasti občanů, rodin a pracovních kolektivů při řešení vlastních sociálních událostí

❖ **princip zachování důstojnosti** – nemělo by být ponižující a stigmatizující

Kontrolní úkoly

1. Vymezte pojem sociální událost a popište vztah mezi sociálním rizikem, sociální událostí a sociálním zabezpečením.
2. Pokuste se k funkcím sociálního zabezpečení najít příklady pomoci z reálného života.
3. Rozeberte jednotlivé principy sociálního zabezpečení na příkladech z reality.
4. Jakou roli sehrávají faktory vývoje přístupu v oblasti sociálního zabezpečení na jeho podobu?